

Prapovijesni lokaliteti otoka Hvara: nove spoznaje o gradinama Vela Glava i Liković

Ugarković, Marina; Visković, Eduard; Korić, Martina; Peter, Pio Domines; Barbir, Antonela; Čelhar, Martina

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2023, XIX, 39 - 52**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.33254/aia.19.1.3>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:291:762255>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-08**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XIX - 2023

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Glavna i odgovorna urednica / Editor in chief
Katarina Botić

Tehnički urednici / Technical editors
Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo / Editorial board
Marko Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Hrvoje Kalafatić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Ana Konestra, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Siniša Krznar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Andreja Kudelić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Bartul Šiljeg, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Asja Tonc, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Marina Ugarković, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Mario Gavranović, Austrian Archaeological Institute, Austrian Academy of Sciences, Vienna, Austria
Boštjan Laharnar, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija
Alenka Tomaž, Fakulteta za humanistične studije, Univerza na Primorskem, Koper, Slovenija
Vesna Bikić, Arheološki institut, Beograd, Srbija
Perica Špehar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija
Miklós Takács, BTK Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities ELKH, Budapest, Hungary

Izdavački savjet / Editorial committee

Juraj Belaj, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Saša Kovačević, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Goranka Lipovac Vrkljan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Daria Ložnjak Dizdar, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Branka Migotti, Zagreb, Hrvatska
Ivana Ožanić Roguljić, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Ante Rendić-Miočević, Zagreb, Hrvatska
Tajana Sekelj Ivančan, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Tihomila Težak-Gregl, Zagreb, Hrvatska
Tatjana Tkalčec, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Željko Tomičić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Hrvatska
Ante Uglešić, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar, Hrvatska
Snježana Vrdoljak, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation
Marko Maras i autori

Lektura / Language editor
Katarina Botić i autori (hrvatski jezik/Croatian)
Marko Maras (engleski jezik/English)

Nakladnik / Publisher
Institut za Arheologiju
Institute of Archaeology

Adresa uredništva / Editor's office address

Institut za arheologiju
/ Institute of Archaeology
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
tel 385 (0) 1 615 0250
fax 385 (0) 1 605 5806
e-mail: iarh@iarh.hr
web: http://www.iarh.hr

Dizajn / Design
Umjetnička organizacija OAZA

Korektura / Proofreaders
Katarina Botić

Računalni slog / Layout
Hrvoje Jambrek

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indekse: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam. / Annales Instituti Archaeologici are included in the indexes: Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index, SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam.

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. / Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/en/aia> / E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom. / This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence.

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

Prethodna priopćenja Preliminary reports

7–18

Andreja Kudelić
Filomena Sirovica

Lončarski tehnološki potpis: prilog poznavanju ranog brončanog doba kontinentalne Hrvatske
Pottery technosignature: a contribution to the knowledge in the Early Bronze Age of continental Croatia

19–38

Alenka Tomaž
Monika Zorko

Prehistoric settlement at Ribnica near Brežice (south-east Slovenia)
Prapovijesno naselje u Ribnici kod Brežica (jugoistočna Slovenija)

39–52

Marina Ugarković
Eduard Visković
Martina Korić
Pio Domines Peter
Antonela Barbir
Martina Čelhar

Prapovijesni lokaliteti otoka Hvara: nove spoznaje o gradinama Vela Glava i Liković
Prehistoric sites on the island of Hvar: new insights about Vela Glava and Liković hillforts

53–61

Asja Tonc
Slavica Filipović

Bilješka o amfori s natpisom iz Osijeka
A brief note on an amphora with inscription from Osijek

62–69

Mislav Fileš
Ivana Ožanić Roguljić
David Ruß
Wolfgang Neubauer
Gerhard Stüttler

Geofizička istraživanja na prostoru sela Kopačevo (Baranja)
Geophysical survey in the area of the village of Kopačevo (Baranja)

70–75

Martina Korić
Marina Ugarković

ΚΑΣΙ[...] na otoku hvaru? Novi nalaz grčkog utega s grafitom iz Fara
ΚΑΣΙ[...] on the island of Hvar? A new find of a Greek loom weight with a graffito from Pharos

76–91

Marina Ugarković
Pio Domines Peter

Bilješka o lokalitetu Gradina (Vinogradišće) na otoku Visu
A note on the site of Gradina (Vinogradišće) on the island of Vis

92–123

Marina Ugarković
Ana Konestra
Pio Domines Peter
Martina Korić
Kristina Turkalj
Sara Popović

Topografija i stratigrafija jugoistočnoga predgrađa antičkoga Fara: prvi podaci iz probnih arheoloških istraživanja

Topography and stratigraphy of the south-eastern suburb of ancient Pharos: First data from trial archaeological excavations

Pregledni rad Review paper

124–142

Mateja Hulina

Analize organskih ostataka iz keramike i prijedlog procedure uzorkovanja keramičkih ulomaka s hrvatskih nalazišta

Organic residue analysis of pottery and sampling procedure for Croatian sites proposal

Stručni rad Professional paper

143-148

Marina Ugarković
Martina Korić

O aktivnostima i rezultatima druge godine
AdriaCos projekta (HRZZ UIP-2020-02-2419)
On activities and results of the second year of the
AdriaCos project (CSF UIP-2020-02-2419)

Prikaz Review

149-151

Katarina Botić

Arheologija općine Klakar – izložba i katalog,
Muzej Brodskog Posavlja, 2023.
Archaeology of Klakar Municipality – exhibition and
the catalogue, Museum of Brod-posavina County,
2023

Karta nalazišta Map of sites

1. Kopačevo
2. Osijek
3. Općina Klakar
4. Kurilovec – Belinščica
5. Ribnica kod Brežica
6. Vis – Gradina
7. Hvar – Vela Glava
8. Hvar – Stari Grad (Far, *Pharos*)
9. Hvar – Liković

Prapovijesni lokaliteti otoka Hvara: nove spoznaje o gradinama Vela Glava i Liković

Prehistoric sites on the island of Hvar: new insights about Vela Glava and Liković hillforts

Prethodno priopćenje >
Prapovijesna arheologija
Preliminary report >
Prehistoric archaeology

Marina Ugarković¹
Eduard Visković²
Martina Korić¹
Pio Domines Peter³
Antonela Barbir¹
Martina Čelhar⁴

(1) Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
mugarkovic@iarh.hr
ORCID: 0000-0002-1134-7531
mkoric@iarh.hr
ORCID: 0000-0003-4028-4282
antonela.barbir@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3825-1596
(2) Kantharos d.o.o.
Ive Roića 61
HR-21450 Hvar
kantharos.hvar@gmail.com
(3) Ante Starčevića 31
HR-53270 Senj
peter.pio@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8725-8076
(4) Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja P. Krešimira IV/2
HR-23000 Zadar
celhar.martina@gmail.com

Primljeno Received 12. 07. 2023.
Prihvaćeno Accepted 28. 09. 2023.
doi.org/10.33254/aia.19.1.3

Ključne riječi: otok Hvar, gradinski lokaliteti, brončano i željezno doba, Liković, Vela Glava

U sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost *Transformiranje jadranskog kozmosa: otočnost, povezanost i glokalni identiteti predrimске Dalmacije* (HRZZ, UIP-2020-02-2419, AdriaCos), usmjerenog na proučavanje višeslojnih kulturnih identiteta otoka Hvara kao i odnosa grčkih doseljenika i lokalnih zajednica u multikulturalnom ozračju povezanosti i isprepletenosti, tijekom druge projektne godine istraživanja su dijelom fokusirana na pojedine otočne prapovijesne gradine. Izvršen je terenski pregled gradine Liković u općini Sućuraj, dok su probna arheološka iskopavanja provedena na gradini Vela Glava poviše grada Hvara. Navedenim istraživanjima prikupljena je pokretna arheološka građa koja svjedoči o pojedinim aspektima života na gradini tijekom kasnijih razdoblja prapovijesti, odnosno tijekom brončanog i željeznog doba.

Key words: island of Hvar, hillfort sites, Bronze and Iron Age, Liković, Vela Glava

Specific prehistoric hillforts on Hvar are among the focuses of research in the second year of the project of the Croatian Science Foundation called *Transforming the Adriatic cosmos: insularity, connectivity and gloocal identities of pre-Roman Dalmatia* (CSF, UIP-2020-02-2419, AdriaCos), which aims to study the multi-layered cultural identities of the island of Hvar and the relationship between Greek settlers and local communities in a multicultural atmosphere of connectivity and intertwining. A field survey of the Liković hillfort in the municipality of Sućuraj, and trial excavations at the Vela Glava hillfort above the town of Hvar, collected archaeological artefacts that testify to certain aspects of life on the hillforts during the later periods of prehistory (Bronze and Iron Age).

Copyright © Autor(i)
The Author(s) 2023

Open Access This work is distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. Open Access Ovaj rad dijeli se prema odredbama i uvjetima licence Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), koja dopušta neograničenu ponovnu upotrebu, dijeljenje i reprodukciju u bilo kojem mediju, pod uvjetom da je izvorno djelo ispravno citirano.

Uvod

Srednjodalmatinski otok Hvar (297,4 km²) jedan je od najvećih otoka u Jadranskom moru (karta 1). Zbog povoljnih uvjeta za život kao i značajne strateške pozicije, pojedini lokaliteti na otoku Hvaru bili su nastanjeni ili korišteni još od ranog neolitika (Novak 1974; Forenbaher 2002: 367–370; Forenbaher, Kaiser 2008). Kasnija razdoblja prapovijesti karakterizira pojačana naseobinska aktivnost koja se ogleda kroz dokumentirane gradine, pogrebne gomile te korištenje špilja razmještenih diljem otoka (Kirigin 1990: 299–300; Gaffney, Stančić 1992; Gaffney et al. 1997; 2002; Miletić 2014), a početkom 4. st. pr. Kr. u dnu Starogradske uvale Grci podižu Far, po svemu sudeći najstarije urbano naselje u Dalmaciji (Kirigin 2004).

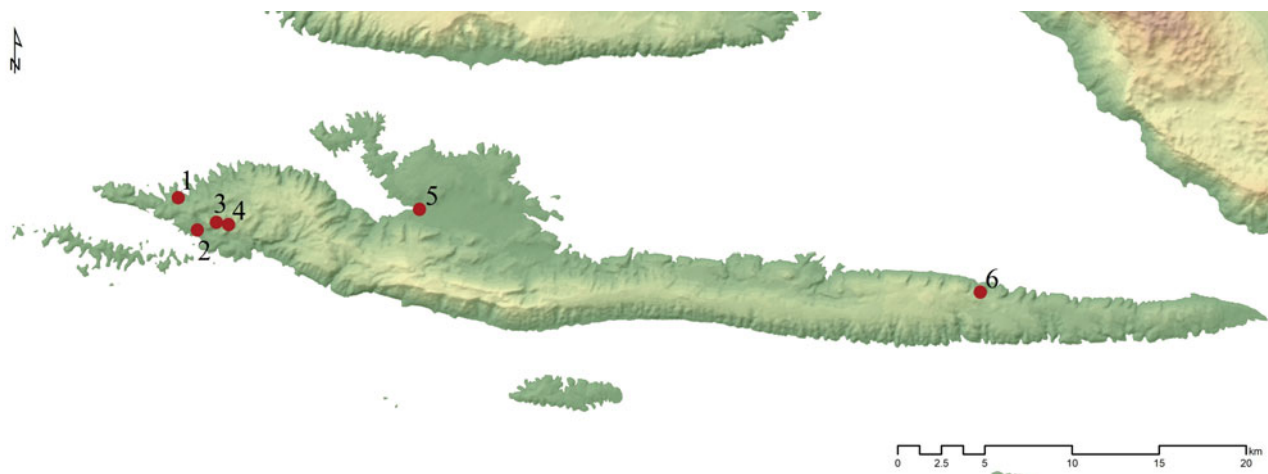
Izrazito važnu ulogu u dokumentiranju arheoloških nalazišta otoka Hvara imao je „Hvar Survey Project“ koji je kasnije prerastao u „Adriatic Island Project“, u sklopu kojih je krajem 80-ih godina izvršen niz terenskih pregleda, među kojima i prostor oko tvrđave u gradu Hvaru (Gaffney et al. 1997; Kirigin et al. 2022). Sustavnim pregledom otoka i grada Hvara registrirana je nekolicina prapovijesnih gradinskih lokaliteta, no jednako je tako ustanovljeno da je Hvar u kasnoj prapovijesti najveće i najznačajnije domorodačko naselje na otoku, što se ogleda velikom količinom dokumentiranih gomila te materijalnim nalazima koji upućuju na mogućnost održavanja značajnih pomorskih kontakata s različitim zajednicama (Kirigin et al. 2022). Ta činjenica i ne čudi s obzirom da je Hvar podignut na jednom od najvažnijih maritimno strateških položaja srednje Dalmacije, odnosno da je hvarska luka smještena na dužjadranskom plovnom pravcu od ušća rijeke Pad do Jonskog mora, te na transjadranskom pravcu od istočne jadranske obale do poluotoka Gargano preko Palagruže. Uz to, u okolici postoje izvori vode, veliko plodno polje prema istoku veličine 110 ha, te je u ta vremena, kada je uvala sezala do razine današnje katedrale, sama luka bila još bolje zaštićena nego danas. Naselje na mjestu današnjeg

Hvara imalo je i sjevernu luku, Viru, koja je uvelike skraćivala komunikaciju s plodnim Starogradskim poljem ali i s kopnom. Hvarska luka bila je okružena nizom gradina koje su zajednički mogle vizualno kontrolirati jedno šire jadransko područje (uz hvarsku gradinu na današnjoj Fortici, Vela Glava, Glava od bure, Oštra glava; Šimunović, Šimunović 1999; Miletić 2014; Visković 2019; Kirigin et al. 2022).

Iako je prapovijesna topografija otoka Hvara relativno dobro poznata, evidentan je značajan nedostatak arheoloških iskopavanja kojima bi se mogle ustanoviti preciznije ekonomske i društvene promjene koje su se odvijale u kasnijoj prapovijesti i ranoj povijesti. Jednako tako, u potpunosti nedostaju precizniji kronološki i kulturološki podaci, kako za specifičan period tako i kroz duže vremensko razdoblje. U tom kontekstu, a s obzirom i da je HRZZ AdriaCos projekt usmjeren na proučavanje višeslojnih kulturnih identiteta otoka Hvara kao i odnosa grčkih doseljenika i lokalnih zajednica u multikulturalnom ozračju povezanosti i isprepletenosti, dio aktivnosti fokusiran je na prikupljanje podataka nužnih za razumijevanje otočnih zajednica prije i nakon dolaska Grka. U tu svrhu, odlučeno je (pre)ispitati arheološki potencijal pojedinih prapovijesnih lokaliteta provedbom terenskog pregleda i probnih iskopavanja na odabranim položajima na zapadnom i istočnom dijelu otoka, odnosno gradinama Vela Glava poviše Hvara i Liković nedaleko Bogomolja.

Vela Glava

Gradina Vela Glava (330,8 m n.v.) nalazi se na južnoj strani zapadnog dijela otoka Hvara, manje od 2 km zračne linije istočno od lokacije glavnog prapovijesnog utvrđenja na Fortici grada Hvara. S hvarske gradine, kao i gradina poviše nje (Vela Glava, Oštra glava, Glava od bure), mogao se nadzirati gotovo cijeli srednji Jadran, pogotovo za bolje vidljivosti, pa time i utjecati na zbivanja na otoku. Iako se sam lokalitet kroz literaturu provlači kao brončanodobni

Karta 1 Otok Hvar s naznačenim spomenutim nalazištima: 1 Uvala Vira; 2 Hvar; 3 Glova od Bure; 4 Vela Glava; 5 Far; 6 Liković (podloga: EU DEM v1.1.; računalna obrada: P. Domines Peter)

Map 1 The island of Hvar with the mentioned sites indicated: 1 Cove Vira; 2 Hvar; 3 Glova od Bure; 4 Vela Glava; 5 Pharos; 6 Liković (base: EU DEM v1.1.; computer processing: P. Domines Peter)

Sl. 1 Zračna fotografija gradine Vela Glava (snimio: E. Visković)
 Fig. 1 Aerial photo of Vela Glava hillfort (photo by: E. Visković)

Sl. 2 Iskopavanje na gradini Vela Glava (snimio: E. Visković)
 Fig. 2 Excavation on Vela Glava hillfort (photo by: E. Visković)

te se drži se da je bio dijelom svojevrsnog sustava koji je vizualno kontrolirao hvarsku luku, logično se nameće njegova uloga tijekom željeznog doba, kad je naselje Hvar na svom vrhuncu. Usprkos važnosti utvrđenja oko Hvara, na njima nikada nisu provedena arheološka istraživanja, pa je samim time njihov karakter i kronologija još uvijek na razini pretpostavke.

Nastavno na raniju objavu Marina Zaninovića (1992: 42) koji je prvi pretpostavio postojanje gradinskog lokaliteta na Veloj Glavi i Alena Miletića (2014) koji je u blizini registrirao još neke gradinske lokalitete, 2018. godine obavljeno je rekognosciranje šireg prostora oko gradine Vela Glava i Hvarskih njiva. Tom prilikom Vela Glava je snimljena iz zraka, pri čemu su se na snimkama jasno mogle razaznati dvije terase na istočnoj strani gradine te osipine bedema (sl. 1).

Tijekom siječnja 2023. godine, u sklopu HRZZ Adriacos projekta, izvršena su probna arheološka iskopavanja na gradini Vela Glava (sl. 2). Osnovni cilj bilo je ispitivanje arheološkog potencijala i stjecanje uvida u stratigrafiju, stanje očuvanosti i dubinu kulturnih slojeva na različitim položajima u perimetru lokaliteta. U tu svrhu, istraživanja su usmjerena na jugoistočni i istočni rub gradine Vela Glava, gdje su prema uvidima iz zračnih snimaka postavljene i istražene dvije male probne sonde (sl. 3: 1-2). Na ovom dijelu tjemena brda prisutne su dvije umjetne terase, koje su tvorile nivelirani prostor pogodan za obavljanje različitih aktivnosti, od gradnje objekata do obavljanja svakodnevnih poslova. Probne sonde su pozicionirane na gornjoj terasi. Iako je gradina pretežno stjenovita,

Sl. 3 1–2 Zračna fotografija i situacijski plan gradine Vela Glava s naznačenim položajima probnih sondi S1–2 (podloga: rektificirana zračna ortofotografija; računalna obrada: P. Domines Peter)
Fig. 3 1–2 Ortophoto and site plan of the Vela Glava hillfort with positions of test units S1–2 (base: rectified UAV orthophoto; computer processing: P. Domines Peter)

otvorene su dvije sonde veličine 1 x 1 m na mjestima gdje ima sačuvanog zemljanog sloja.

Utvrđena je jednostavna stratigrafija. U sondi 1 poviše žive stijene (SJ 4), a ispod površinskog sloja (SJ 1), sačuvan je samo jedan zemljani sloj (SJ 2), smeđe boje s nešto sitnijeg kamenja i ulomaka prapovijesne keramike. Gotovo identična situacija zatečena je u sondi 2, gdje jedinu razliku čini pojava veće količine keramičkih ulomaka uz malo ugljena i životinjskih kostiju (SJ 3). U obje sonde prikupljena je manja količina pokretnih nalaza koje čine ulomci keramičkih posuda, kućnog lijepa te životinjske kosti.

Keramički materijal

U sondi 1 otkrivena su ukupno 62 ulomka keramičkog materijala, koji potječu iz jedne stratigrafske jedinice (SJ 2). Od ukupnog broja nalaza, samo četiri ulomka su dijagnostička te se radi o rubovima posuda. Nešto više materijala prikupljeno je u sondi 2, gdje su otkrivena ukupno 142 ulomka keramičkog materijala koji potječu iz dvije stratigrafske jedinice (SJ 1 i 2), te nekolicina ulomaka koji su prikupljeni iz profila u sjeveroistočnom uglu sonde. Od ukupnog broja nalaza, šest ulomaka čini kućni lijep, dok ostatak materijala predstavljaju ulomci keramičkih posuda, među kojima je determinirano 11 ulomaka (8 %) dijagnostičkog materijala, odnosno osam rubova, jedno dno i dvije ručke. Zbog vrlo ujednačenih karakteristika keramičkog materijala, korelirajućih stratigrafskih jedinica te vrlo male količine nalaza, cjelokupni materijal obrađen je zajedno.

Makroskopskim pregledom keramičkog materijala utvrđene su dvije vrste struktura: većina materijala sadrži veću količinu mineralnih primjesa različitih dimenzija te je čvrste strukture dok je manji dio ulomaka porozan i lako se lomi na dodir. Ulomci su različitih, neujednačenih boja površina, od svijetlo narančastih do tamno sivih nijansi. Među rubovima prepoznaju se ulomci lonaca i zdjela kojima nije moguće precizno rekonstruirati oblik zbog velike fragmentiranosti materijala. Samo jednom ulomku lonca može se odrediti promjer, te se radi o loncu stegnutog vrata koji je vrlo česta pojava tijekom brončanog i željeznog doba na području istočne Jadranske obale (T. 1: 1) (Govedarica 1982: T. V: 14; 1989: T. XXXVII: 1; XXXVIII: 2; Čović 1983: 148, sl. 11: 4; 1989: sl. 10: 2, T. XV; Marijanović 2000: T. L: 3; LI: 1; Forenbaher, Vranjican 1985: T. 11: 1, 8; Kaiser, Forenbaher 2002: sl. 8: 7; Forenbaher, Kaiser 2008: sl. 18: LC 2; Barbarić 2011: T. II: 9, 14; III: 21–25; IV: 26–27; Šešelj, Vuković 2013: T. 1: 9, 11; 3: 1; Šokčević 2016: kat. br. 35–37, 47, 48, 50, 96–98, 135, 186, 208; Čelhar et al. 2017: T. 1: 4–6; 2: 4–8; Paraman et al. 2020: T. 2: 1–4; 3: 1; 5: 8; Paraman, Ugarković 2021: T. 2: 18; Ugarković et al. 2023: T. 1: 1–2). Sličan je i ulomak s manje naglašenim vratom (T. 1: 2). Loncima zadebljanog ruba mogao bi se pripisati jedan ulomak (T. 1: 3) (Jurić 1980: sl. 15: 1; Faber, Nikolanci 1985: T. 1: 7; Barbarić 2011: T. II: 12; Paraman, Ugarković 2021: T. 1: 17), koji sadrži izrazito uništene tragove utiskivanja prsta ili nekog

drugog instrumenta po rubu. U kategoriju lonaca mogao bi se uključiti i ulomak s niskim, izvijenim rubom (T. 1: 4) čije se analogije mogu pronaći na dalmatinskim nalazištima brončanog i željeznog doba (Batović 1973: T. LXXXVIII: 1–2; Faber, Nikolanci 1985: T. 2: 11; Šokčević 2016: kat. br. 190; Čelhar et al. 2017: T. 1: 1). Dvjesto posudama otvorene forme nije moguće odrediti oblik, odnosno radi li se o loncima ili zdjelama zbog vrlo malih dimenzija ulomaka (T. 1: 5–6), a slični primjeri su na području Dalmacije također otkriveni na brojnim nalazištima kasne prapovijesti (Korošec 1959: T. IX: 3; Batović 1973: T. XCIV: 2; LXXXIII: 1, 6; Chapman et al. 1996: Fig. 154: 3–4, 8; Barbarić 2011: T. VI: 49; XIII: 93; Visković 2019: T. 4: 1; Paraman et al. 2020: T. 4: 8, 12; Paraman, Ugarković 2021: T. 4: 61, 66; Katić 2021: T. VII: 4).

Nekolicini zdjela također se može odrediti promjer, a posebno se izdvaja ulomak ruba zdjele zatvorene forme sa tragovima crvenkastog premaza (od razrijeđene gline, po svemu sudeći nanosene prije pečenja?). Zdjele slične forme poznate su na području Dalmacije tijekom kasne prapovijesti (T. 1: 7) (Brusić 1977: T. VI: 6; Faber, Nikolanci 1985: T. 3: 5; Šešelj, Vuković 2013: T. 1: 2; Šokčević 2016: kat. br. 13–15), no crvenkastom premazivanju zasad nismo pronašli prikladne analogije u dostupnoj literaturi za navedena razdoblja. Najbliži primjer iz razdoblja kasnog brončanog doba može se pronaći na nalazištu Lisac kraj Svetog Jurja, gdje su otkriveni ulomci posuda najvjerojatnije korištenih u procesu proizvodnje soli, sa crvenkastim premazom s unutrašnje strane (Domines Peter, Parica 2021: 146–149). No, valja napomenuti kako se radi o posudama posebne namjene, koje se ne mogu povezati s ulomkom prikupljenim na gradini Vela Glava. S druge strane, konična zdjela sa širokim i s unutrašnje strane naglašenim obodom poznata je s pojedinih nalazišta koja se smještaju u razdoblje ranog i/ili srednjeg brončanog doba (T. 1: 8) (Marović 1980: sl. 29: 2; Kaiser, Forenbaher 2002: sl. 9: 15; Čelhar et al. 2017: T. 3: 1–2; Arena et al. 2020: Fig. 2: 1).

Samo jedan ulomak pripada posudama manjih dimenzija, možda šalici ili lončiću, kakvi su otkriveni na brojnim dalmatinskim nalazištima kasne prapovijesti te ih nije moguće preciznije datirati (T. 2: 1) (Korošec, Korošec 1980: sl. 21: 5; Čelhar, Borzić 2016: T. 3: 5; Šokčević 2016: kat. br. 227; Paraman, Ugarković 2021: T. 3: 33–34).

Ručke čine samo dva ulomka, a radi se o trakastim ručkama različitih presjeka (T. 2: 3–4). Navedene ručke javljaju se kroz duže vremensko razdoblje te ih nije moguće preciznije datirati. Uz to, prikupljeno je jedno ravno dno koje nije moguće povezati s određenim oblikom posuda (T. 2: 2).

Osim ulomaka keramičkog posuđa, prikupljeno je šest ulomaka kućnog lijepa, različitih dimenzija, od 2,5 do 8 cm (sl. 4). Ulomci su ujednačene narančaste boje, amorfnih oblika, te su na njima jasno vidljivi otisci pljeve i sjemenki korištenih u izradi. Zbog izrazito malih dimenzija i nedostatka tragova arhitekture, nije im moguće odrediti preciznu funkciju, odnosno poziciju unutar arhitektonske cjeline.

Sl. 4 Ulomci kućnog lijepa s gradine Vela Glava (snimila: M. Korić)
 Fig. 4 Fragments of daub from Vela Glava hillfort (photo by: M. Korić)

Životinjske kosti

Probnim arheološkim istraživanjima Vele Glave pronađen je vrlo skroman skup životinjskih nalaza. Pri anatomsko-taksonomskoj i tafonomskoj analizi korištena je relevantna literatura (Schmid 1972; Fernández-Jalvo, Andrews 2011). Zbog vrlo skromnog uzorka, prikupljeni nalazi imaju ograničenu interpretativnu vrijednost za ovaj lokalitet. Ulomci životinjskih kostiju prikupljeni su ručno, a druge metode prikupljanja uzoraka (npr. prosijavanje, flotiranje) nisu primijenjene. Ulomci kostiju i ljuštura pronađeni su samo u sondi 2.

U SJ 2 pronađene su dvije životinjske kosti ukupne težine 15,6 g. Riječ je o ulomku palčane kosti većeg biljojeda, te proksimalnom članku prsta jelena običnog (*Cervus elaphus*).

U SJ 3 pronađena su tri životinjska ostatka od kojih su dvije životinjske kosti (10,0 g) i jedna ljuštura kamenice (*Ostrea edulis*) težine 12,2 g. Koštani ostaci determinirani su kao ulomak desne zdjelice ovikaprda (*Ovis/Capra*), te ulomak zdjelice manjeg biljojeda. Nije isključeno da i taj ulomak potječe od ovikaprda.

Koštani ostaci iz obje stratigrafske jedinice imaju tragove izloženosti biogenim faktorima. Tragovi ljudskog djelovanja na kostima nisu zabilježeni.

Liković

Za razliku od zapadnog dijela otoka Hvara, stanje poznavanja prapovijesnog i protopovijesnog razdoblja na istočnom dijelu otoka daleko je skromnije. Među lokalitetima na tom području istaknuta pažnja pridaje se gradini Liković nedaleko od Bogomolja. Gradina je prethodno opisana u arheološkoj literaturi (Marović 1985; Vujnović 1990) te se obično smješta u željezno doba, a navodi se kao potencijalno značajno prapovijesno i protopovijesno središte koje je imalo istaknutu ulogu u naseobinskom sustavu istočnog dijela otoka (Gaffney, Stančić 1991).¹ Takva konstatacija dijelom je temeljena i na površinskom nalazu importirane grčko-helenističke keramike kao pokazatelja aktivnosti tijekom mlađeg željeznog doba, kada se gradina zbog svojih predispozicija (položaj, površina, kontrola prostora i resursa itd.) mogla razviti u središte značajne lokalne zajednice čiji teritorij je možda

1 Gradina Liković bila je uključena u studentski projekt Joška Barbarića fokusiran na istraživanje kulturnog krajolika gradinskih lokaliteta općine Sućuraj, čiji su rezultati opisani u diplomskom radu (Barbarić 2023). Na literaturi i korisnim informacijama o lokalitetu zahvaljujemo i Nikši Vujnoviću iz Sućurja.

Sonda / Trench	SJ / SU	Takson / Taxon	Element
2	2	<i>Cervus elaphus</i>	proksimalni članak prsta / phalanx I
		veći biljojed / large herbivore	palčana kost / radius
	3	<i>Ovis/Capra</i>	zdjelica / pelvis
		manji biljojed / small herbivore	zdjelica / pelvis

Tab. 1 Koštani ostaci s gradine Vela Glava (izradila: A. Barbarić)
 Tab. 1 Faunal remains from Vela Glava hillfort (made by: A. Barbarić)

Sl. 5 Prostorni kontekst gradine Liković (snimio: P. Domines Peter)
Fig. 5 Spatial context of the Liković hillfort (photo by: P. Domines Peter)

obuhvaćao i veći istočni dio otoka (Vujnović 1990; Gaffney, Stančić 1991: 49; Gaffney et al. 1997: 64).

Gradina Liković smještena je na istoimenom uzvišenju oko 1 km sjeverozapadno od Bogomolja. Gradina je formirana na samom vršnom platou čije se sjeverne padine blago spuštaju prema moru. Duboke jaruge na istočnoj i zapadnoj strani, zajedno s okomitim vapnenačkim liticama, tvore prirodno zaštićeni položaj. Položaj Liković dominantna je točka u prostoru (227 m n.v.) sa širokim vizualnim opsegom okolnog područja, osobito istočnog dijela otoka s Bogomoljem i većeg dijela Hvarskog kanala prema sjeveru (sl. 5). Gradini je moguće pristupiti s južne strane starim kozjim putem koji dalje vodi prema uvali Zavala na sjevernoj strani otoka. Lokalitet je danas zarastao u gusto nisko raslinje makije, šmrike i drače koja veći dio gradine čini teško prohodnim za kretanje.

Središnji plato gradine bio je zaštićen masivnim bedemom koji je branio prilaz blagom i pristupačnom jugozapadnom padinom. Postojanje bedema može se dobro pratiti kroz kamenu osipinu koja se pruža u dužini od oko 60 m i širini od oko 10 m. Na masivnu i složenu konstrukciju upućuje velika količina kamenog materijala formirana urušavanjem i rasipavanjem suhozidnih struktura. Na istočnom dijelu može se zamijetiti izvorni način gradnje bedema koji se sastoji od temeljnog zida širine oko 3,5 m, građenog s dva vanjska lica i ispunom, i niza suhozidnih podzida koji su prislonjeni uz njegovu vanjsku (zapadnu) stranu, a građeni od kamene ispune i većih neobrađenih kamenih blokova temeljenih na vapnenačkoj stijeni. U tlocrtu se ističe blaga istaka (na jugoistočnoj strani) kojom danas prolazi trasa puta prema platou koja bi mogla predstavljati osipinu nekadašnjeg podzida (ili rampe) koji je podržavao i izvorni pristupni put i ulaz na gradinu. S istočne strane uz bedem je terasa koja formira nivelirani prostor.

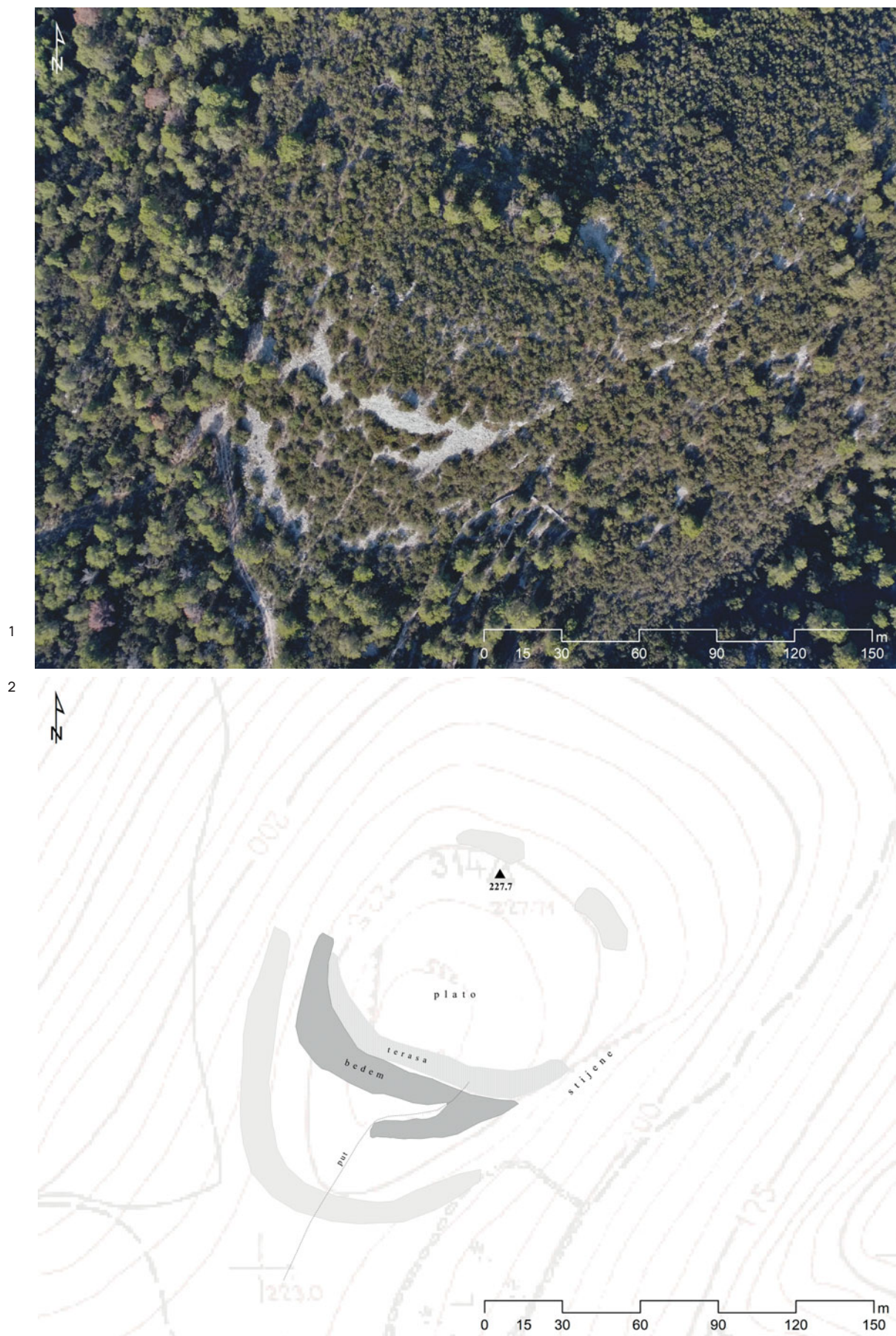
Niže na jugozapadnoj padini zamijećena je duga osipina s manjom količinom kamenja koja polukružno prati konfiguraciju terena, a osobito dobro se ističe na vertikalnim zračnim fotografijama. Iako jasni elementi strukture (vanjsko lice, ispuna) nisu utvrđeni, moguće je da se radi o ostacima još jednog bedema, danas vrlo loše očuvanog, potencijalno zbog naknadne upotrebe kamenog materijala za gradnju obližnjih recentnih suhozida (sl. 6: 1–2). Nije isključeno da su fortifikacijske strukture postojale i na sjeveroistočnoj strani gradine gdje zračne fotografije otkrivaju dvije veće kamene osipine, no zbog gustog raslinja i loše očuvanosti teško ih je pouzdano interpretirati.

Na području središnjeg platoa dominiraju izboji pločaste vapnenačke stijene, a tek na dva mjesta na terasi uz bedem su zamijećene veće količine sedimenta koje otvaraju mogućnost postojanja (plitkog) kulturnog sloja.² Iako se površinski nalazi pronalaze na čitavoj gradini, njihova prostorna koncentracija je najviša na kamenim osipinama na jugozapadnim padinama i zapadnom dijelu platoa, a postupno opada prema sjevernom i istočnom dijelu gradine gdje nalazi nisu registrirani. Većinu nalaza na površini lokaliteta uglavnom predstavljaju visoko fragmentirani i najvećim dijelom nedijagnostički ulomci keramike.

Keramički materijal

Prikupljeni dijagnostički ulomci grubekeramike svojim se oblicima i tehnološkim karakteristikama općenito uklapaju u standarde kasnijih prapovijesnih razdoblja, brončanog i željeznog doba. Među dijagnostičkim materijalom raspoznaje se rub lonca stegnutog vrata sazadebljanjem na unutrašnjoj strani (T. 2: 5). Uz to, prikupljene su dvije ručke, jedna je

² Na istočnom dijelu platoa otkrivena je duboka vertikalna jama s manjim ovalnim otvorom (širine oko 1 m) koja nije pregledana.

Sl. 6.1-2 Zračna fotografija i situacijski plan gradine Liković (podloga: rektificirana zračna ortofotografija; računalna obrada: P. Domines Peter)
Fig. 6.1-2 Orthophoto and site plan of the Liković hillfort (base: rectified UAV orthophoto; computer processing: P. Domines Peter)

vertikalna ručka ovalnog presjeka koja nije kronološki osjetljiva (T. 2: 7), dok se kod drugog primjerka radi o horizontalnoj ručki okruglog presjeka (T. 2: 8). Na temelju poznatog fundusa nalaza s istočne obale Jadrana, horizontalne ručke kvantitativno čine značajniju pojavu od kasnog brončanog i tijekom željeznog doba (Batović 1970: sl. 9; Forenbaher, Vranjican 1985: 14; Radić Rossi 2011: T. LXIV; Šešelj, Vuković 2013: T. 2: 1; Šokčević 2016: 48, tab. 4; Čelhar, Borzić 2016: T. 7: 1; Visković 2019: 26, T. 5: 3–4; Paraman et al. 2020: 257, T. 5: 11–13; 6: 2; Paraman, Ugarković 2021: 57, T. 6: 86–87), iako se na pojedinim nalazištima javljaju i ranije, odnosno u kontekstu srednjeg i/ili kasnog brončanog doba (Forenbaher, Vranjican 1985: 12, T. 7: 10; Čelhar et al. 2017: T. 2: 1; 9: 4). Jedan ulomak tijela posude sadrži ukras, odnosno vidljivi su različito orijentirani tanji i deblji urezi (T. 2: 6). Nalazi importirane grčko-helenističke keramike, prethodno zabilježeni na lokalitetu (Gaffney et al. 1997: 64) nisu evidentirani.³ Među drugim pokretnim nalazima ističe se ulomak izrađevine od glačanog kamena tamnozeleno površine s obrađenim rubom pronađen na istočnom dijelu platoa (T. 2: 9). Zbog vrlo malih dimenzija ulomka, nije moguće rekonstruirati njen oblik. Izrađevine od glačanog kamena počinju se proizvoditi u ranom neolitiku, dok je kraj njihove uporabe teže odrediti (npr. Marcuš 2017: 7–8).

Gradina Liković svojom površinom izdvaja se u prapovijesnom kraljiku istočnog dijela otoka Hvara što može implicirati njezino istaknutije mjesto u naseobinskoj hijerarhiji. Međutim, u podcrtavanju kronološkog okvira lokaliteta, na što svakako utječe i mala količina postojećeg sedimenta, zasad nedostaje i veća koncentracija i količina površinskih nalaza koji bi pružili argumentaciju za raspravu o postojanju važnog protopovijesnog središta tijekom posljednjih stoljeća pr. Kr. Slijedom toga, sadašnju sliku razvoja istočnog dijela otoka Hvara u razdoblju nakon osnutka Fara možda treba objasniti drugačijim interpretacijama o intenzitetu naseljavanja ili pokušati upotpuniti usmjerivanjem pažnje prema nekim drugim lokalitetima na tom području.

Zaključno

Nova istraživanja u sklopu AdriaCos projekta provedena na gradinama Vela Glava i Liković pružila su vrijedno polazište za daljnja proučavanja brončanog i željeznog doba na otoku Hvaru. Iako su arheološka iskopavanja na Veloj Glavi bila manjeg opsega, prikupljeni su materijalni ostaci koji svjedoče o životu na gradini. S obzirom na oskudan uzorak prikupljene građe, koja je uz to nedovoljno kronološki karakterističnih značajki, teško je suditi o konkretnijoj vremenskoj pripadnosti lokaliteta. Ipak, pojedini oblici poput konične zdjele sa širokim i s

unutrašnje strane naglašenim obodom potencijalno svjedoče u prilog brončanodobnoj dataciji, odnosno sličnoj situaciji kakva je zamijećena npr. na gradinama Gračišće na Hvaru (Ugarković et al. 2023) ili Gradini sv. Ivana na Korčuli (Borzić 2023) gdje su detektirana brončanodobna naselja bez intenzivnijeg naseobinskog kontinuiteta i s analognom, vrlo jednostavnom stratigrafskom situacijom. Ova pretpostavka svakako zahtijeva verifikaciju putem opsežnijih istraživanja na širem prostoru predmetne pozicije. Isto vrijedi i za gradinu Liković na kojoj su terenskim pregledom dokumentirane prapovijesne strukture i prikupljena nekolicina površinskih nalaza koji, nažalost, ne pružaju mogućnost za izvođenje hipoteze o užoj kronološkoj pripadnosti izvan uopćene datacije u vremenski okvir kasnije prapovijesti (brončano i/ili željezno doba), s otvorenom mogućnošću i ranije uporabe prostora.

Napomene

Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom *Transformiranje jadranskog kozmosa: otočnost, povezanost i formiranje globalnih identiteta predrimske Dalmacije* (AdriaCos, UIP-2020-02-2419), koji se provodi u Institutu za arheologiju u Zagrebu.

Rekognosciranje šireg prostora oko gradine Vela Glava i Hvarskih njiva 2018. godine obavio je Eduard Visković (Kantharos d.o.o.), u suradnji s gradom Hvarom. Financiranje je osiguralo Ministarstvo kulture i medija preko programa Arheološke baštine. Početkom 2020. godine, odobrena su i nova sredstva za iskopavanje gradine, međutim izbijanjem pandemije Covid-19 sredstva su u nastavku godine ukinuta, te se istraživanja nisu mogla izvršiti.

Istraživanja na gradini Vela Glava u sklopu AdriaCos projekta tijekom siječnja 2023. godine vodio je Eduard Visković (Kantharos d.o.o.), zamjenica voditelja bila je dr. sc. Marina Ugarković (Institut za arheologiju), a stručnu ekipu činili su studenti Sveučilišta u Zadru, Marko Bibić i Pio Domines Peter, te radnik Mirnes Džafić. Obradu materijala obavile su Martina Korić i Antonela Barbir (Institut za arheologiju).

Terenski pregled gradine Liković u okviru AdriaCos projekta tijekom studenog 2022. godine obavili su studenti Sveučilišta u Zadru Pio Domines Peter i Emil Kmetič-Marceau.

³ Među površinskim nalazima s gradine Liković zabilježen je i ulomak s crnim firnisom koji je po usmenom navodu N. Vujnovića pronađen „na bedemu ili u blizini“. U opisu lokaliteta (BG0061.00) u knjizi *Arheološka baština otoka Hvara* (Gaffney et al. 1997: 64) ulomak se ne spominje, no među zastupljenim razdobljima na lokalitetu navodi se i grčko razdoblje (kod 070y).

Internetski izvor Internet source

EU DEM – European Digital Elevation Model v.1.1. <https://land.copernicus.eu/imagery-in-situ/eu-dem/eu-dem-v1.1> (accessed 10. 06. 2023)

Literatura Bibliography

Arena, A., Barbarić, V., Radić Rossi, I. 2020, Vranjic (Gulf of Kaštela) between the late Early and the Middle Bronze Age (19th–14th century BC), in: *Okolica Kaštelanskog zaljeva u prošlosti*, Kamenjarin I., Tončinić D. (eds.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 33 (2019), Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 21–37.

Barbarić, J. 2023, *Prapovijesni lokaliteti gradinskog tipa u općini Sućuraj na otoku Hvaru*, Unpublished MA Thesis, University of Zagreb, Zagreb.

Barbarić, V. 2011, *Tipologija lončarije iz kasnog bronzanog i željeznog doba s područja Dalmacije*, Unpublished PhD Thesis, University of Zagreb, Zagreb.

Batović, Š. 1970, Istraživanje liburnskog naselja u Ninu 1969. godine, *Diadora*, Vol. 4, 85–92.

Batović, Š. 1973, Prapovijesni ostaci na Zadarskom otočju, *Diadora*, Vol. 6, 5–153.

Borzić, I. 2023, Arheološka istraživanja na Gradini svetog Ivana na otoku Korčula / Archaeological excavations at Gradina sv. Ivan on the island of Korčula, *In situ: Godišnjak Odjela za arheologiju*, Vol. 1 (2022), 102–107.

Brusić, Z. 1977, Prehistorijski podzemski nalazi na području južne Liburnije, *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Vol. 24, 53–60.

Chapman, J., Shiel, R., Batović, Š. 1996, *The Changing Face of Dalmatia. Archaeological and Ecological Studies in a Mediterranean Landscape*, Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 54, Leicester University Press, Society of Antiquaries London, London – New York.

Čelhar, M., Borzić, I. 2016, Gradina u Zemunik Donjem – nalazi željeznog i rimskog doba, in: *Zemunik u prostoru i vremenu*, Faričić J., Dundović Z. (eds.), Sveučilište u Zadru, Zadar, 68–117.

Čelhar, M., Parica, M., Ilkić, M., Vujević, D. 2017, A Bronze Age underwater site near the islet of Ričul in northern Dalmatia (Croatia), *Skylis: Zeitschrift für maritime und limnische Archäologie und Kulturgeschichte*, Vol. 17(1), 21–34.

Čović, B. 1983, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV: Bronzано doba*, Benac A. (ed.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 114–190.

Čović, B. 1989, Posuška kultura, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. Vol. 44, 61–127.

Domines Peter, P., Parica, M. 2021, Podvodno nalazište Sveti Juraj – Lisac i proizvodnja soli krajem bronzanog doba, *Archaeologia Adriatica*, Vol. 15(1), 133–176. <https://doi.org/10.15291/archeo.3585>

Faber, A., Nikolanci, M. 1985, Škrip na otoku Braču (naselje i spomenici prehistorijskog i antičkog doba), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 2, 1–38.

Fernández-Jalvo, Y., Andrews, P. 2011, *Atlas of Taphonomic Identifications*, Springer, Dordrecht.

Forenbaher, S. 2002, Prehistoric Populations of the Island of Hvar, An Overview of Archaeological Evidence, *Collegium Antropologicum*, Vol. 26(1), 361–378.

Forenbaher, S., Kaiser, T. 2008, *Grapčeva špilja. Pretpovijesni stan, tor i obredno mjesto. Rezultati arheološkog istraživanja 1996. godine*, Književni krug Split, Split.

Forenbaher, S., Vranjican, P. 1985, Vaganačka pećina, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 10, 1–21.

Gaffney, V., Stančić, Z. 1991, *GIS Approaches to Regional Analysis: a Case Study of the Island of Hvar*, Razprave Filozofske Fakultete, Ljubljana.

Gaffney, V., Stančić, Z. 1992, Diodorus Siculus and the Island of Hvar, Dalmatia: Testing the Text with GIS, in: *CAA91, Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology 1991*, Lock G., Moffett J. (eds.), BAR International Series S577, Oxford, 113–125.

Gaffney, V., Kirigin, B., Petrić, M., Vujnović, N. 1997, *The Adriatic Islands Project: Contact, commerce and colonisation 6000 BC – AD 600. Volume 1: The Archaeological heritage of Hvar*, BAR International Series 660, Oxford.

Gaffney, V., Čače, S., Hayes, J., Kirigin, B., Leach, P., Vujnović, N. 2002, Secret histories: the pre-colonial archaeological context for Greek settlement of the central Adriatic islands, in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana / Greek influence along the East Adriatic coast*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. god. u Splitu, Cambi N., Čače S., Kirigin B. (eds.), Književni krug Split, 25–50.

Govedarica, B. 1982, Prilozi kulturnoj stratigrafiji praiorijskih gradinskih naselja u jugozapadnoj Bosni, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 20, 111–188.

Govedarica B. 1989, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Djela LXVII(7), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.

Jurić, R. 1980, Prilog arheološkoj karti okolice Metkovića, in: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Znanstveni skup Metković 4–7. X. 1977, Rapanić Ž. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Hrvatsko arheološko društvo, Split, 105–126.

Kaiser, T., Forenbaher, S. 2002, Krajcinca spilja i bronzano doba otoka Visa, *Opvscvla archaeologica*, Vol. 26, 99–110.

Katić, M. 2021, Kasnoantička utvrda Galešnik iznad Jelse, *Starohrvatska prosvjeta*, III. s. Vol. 48, 125–159.

Kirigin, B. 1990, The Greeks in Central Dalmatia: Some New Evidence, in: *Greeks Colonists and Native Populations*, Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology Held in Honour of Emeritus Professor A. D. Trendall, Sydney 9–14 July 1989, Descoedres J.-P. (ed.), Humanities Research Centre, Clarendon Press, Canberra – Oxford, 291–321.

Kirigin, B. 2004, Faros, Parska naseobina. Prilog proučavanju grčke civilizacije u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 96, 9–301.

Kirigin, B., Gaffney, V., Vujnović, N., Petrić, M., Kaiser, T. 2022, Bronzано i željezno doba u gradu Hvaru u blizini otoka / (The Bronze and Iron Ages in the town of Hvar and its immediate vicinity), in: *Hvarski arhipelag i arheologija dalmatinskih otoka: od dinamične prošlosti do kulturnog turizma*, Znanstveni skup, Hvar, 8. – 11. listopada 2019., Visković E., Ugarković M., Tončinić D. (eds.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 34 (2019), Hrvatsko arheološko društvo, Institut za arheologiju, Zagreb, 67–92.

Korošec, J. 1959, Prehistorijski željeznodobni keramički nalazi na Gradini u Danilu kraj Šibenika, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 63, 214–225.

Korošec, J., Korošec, P. 1980, Istraživanje na Bribirskoj glavici u Bribiru, *Diadora*, Vol. 9, 95–164.

Marcuš, B. 2017, *Kamen na prapovijesni način. Glačane kamene alatke iz fundusa Muzeja Međimurja Čakovec*, Muzej Međimurja Čakovec.

Marijanović, B. 2000, *Prilozi za prapovijest u zaleđu jadranske obale*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar.

Maričić, I. 1980, Prahistorijska istraživanja u okolici Narone, in: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Znanstveni skup Metković 4–7. X. 1977, Rapanić Ž. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Hrvatsko arheološko društvo, Split, 45–102.

Maričić, I. 1985, Iskopavanje kamenih gomila u Bogomolju na otoku Hvaru, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 78, 5–35.

Miletić, A. 2014, Prilozi poznavanju naseljavanja otoka Hvara u prapovijesti / Contributions to an Understanding of Human Settlement in the Island of Hvar in Prehistory, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 107, 113–128.

Novak, G. 1974, Markova spilja na otoku Hvaru V, *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 7, 75–220.

Paraman, L., Ugarković, M. 2021, Gradinsko utvrđenje Sutilija: nove spoznaje temeljene na arheološkim nalazima prikupljenim neinvazivnim istraživanjima / The hill-fort of Sutilija: new knowledge based on archaeological finds collected by non-invasive research, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 113(1) (2020–2021), 41–99.

Paraman, L., Ugarković, M., Steskal, M. 2020, Terenski pregled i dokumentiranje gradinskih nalazišta na širem trogirskom području u 2019. godini kao uvod u sustavno istraživanje Hiličkoga poluotoka, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVI, 245–268.

Radić Rossi, I. 2011, *Problematika prapovijesnih i antičkih arheoloških nalazišta u hrvatskom podmorju*, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.

Schmid, E. 1972, *Atlas of Animal Bones – Knochenatlas*, Elsevier, Amsterdam – London – New York.

Ščelj, L., Vuković, M. 2013, Liburnsko naselje u Radovinu: preliminarna analiza keramičkog materijala / Liburnian settlement in Radovin: preliminary analysis of pottery assemblage, *Diadora*, Vol. 26–27, 333–350.

Šimunović, P., Šimunović D. 1999, Prilog poznavanju prapovijesti grada Hvara, *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara*, Vol. 33, 39–44.

Šokčević, A. 2016, *Keramički nalazi s gradine Vrčevo – Gorica*, Unpublished MA Thesis, University of Zadar, Zadar.

Ugarković, M., Čelhar, M., Popović, S., Devlahović, A., Korić, M., Barbir, A. 2023, Gradina Gračišće iznad Starogradskeg polja na otoku Hvaru / The Gračišće hillfort above the Stari Grad plain on the island of Hvar, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. LVI, 25–53.

Visković, E. 2019, Prilog poznavanju prapovijesti grada Hvara – arheološko istraživanje u kući Galić, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, Vol. 14, 9–35.

Vujnović, N. 1990, Prilozi arheološkoj karti otoka Hvara, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 83, 47–64.

Zaninović, M. 1992, Heraclea Pharia, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XXIV–XXV (1991–1992), 35–48.

Summary

The central Dalmatian island of Hvar (297.4 km²) is one of the largest islands in the Adriatic Sea (Map 1). The “Hvar Survey Project”, which would later become the “Adriatic Island Project”, had an exceptionally important role in documenting the archaeological sites of the island of Hvar, including several field surveys in the late 1980s (Gaffney et al. 1997; Kirigin et al. 2022).

Even though the prehistoric topography of the island of Hvar is relatively well known, there is a significant lack of archaeological excavations that would more precisely identify the economic and social changes that occurred in late prehistory and early history. Also, there is a complete lack of precise chronological and cultural data, both for specific periods and over longer periods of time. In this context, considering that the CSF AdriaCos project is aimed at studying the multi-layered cultural identities of the island of Hvar and the relationships between Greek settlers and local communities in a multicultural atmosphere of connectivity and intertwining, the activities are partly focused on gathering the data necessary to understand the island communities before and after the arrival of the Greeks. For this purpose, it was decided to explore the archaeological potential of specific prehistoric sites by conducting field surveys and test excavations at the selected locations on the western and eastern parts of the island: the hillforts of Vela Glava above Hvar and Liković near Bogomolje.

The hillfort of Vela Glava (330.8 m a.s.l.) is situated on the southern side of the western part of the island of Hvar, less than 2 km in a straight line east of the main prehistoric stronghold at Fortica in the town of Hvar. Within the CSF AdriaCos project, preliminary archaeological excavations were carried out in January 2023 at the hillfort of Vela Glava (Fig. 2). The

primary objective was to explore the archaeological potential and gain insight into the stratigraphy, the state of preservation, and the depth of cultural layers at various locations within the site perimeter. For this purpose, the excavations focused on the south-eastern and eastern edges of the Vela Glava hillfort; based on aerial imagery, two small test trenches were set up and explored (Fig. 3: 1–2).

The prevailing artifacts are fragments of pots and bowls. Typologically, they can only be broadly dated to later prehistory. Apart from potsherds, the researchers collected six fragments of daub of various sizes and five fragments of animal remains. Considering the limited sample of collected materials and their lack of distinctive chronological features, it is hard to determine the chronology of the site with any precision. Nevertheless, certain forms, such as the conical bowl with a wide rim emphasized on the inside, seem to support a Bronze Age dating. However, this assumption should be verified through more extensive excavations in the wider area of the site.

The understanding of the prehistory and proto-history of the eastern part of the island of Hvar is far more limited than for the western part. Among the sites in the eastern part, the exploration focused on the hillfort of Liković, situated on the eponymous elevation approximately 1 km north-west of Bogomolje.

The central plateau of the hillfort is protected by two ramparts extending along the gentle and accessible slopes in the south-west. Unlike the lower rampart, which is very poorly preserved, the upper rampart can be clearly traced through a stone tumble over a length of about 70 m and a width of about 15 m. A massive and intricate construction is indicated by the large amount of stone material formed by collapsing and scattering dry stone structures. The eastern side reveals the distinct construction method of a rampart consisting of a foundational wall approximately 3.5 m wide, built with two outer faces, and of a series of dry stone sub-walls leaning against its outer (western) side, made of stone fills and large unprocessed stone blocks standing on limestone rock. On the eastern side, the upper rampart is supported by a terrace forming a levelled space; there is also a smaller terrace along the lower rampart (Fig. 6: 1–2).

The shapes and technological characteristics of the collected diagnostic fragments of coarse pottery generally fit into the standards of late prehistoric periods, the Bronze and Iron Ages, and cannot be precisely dated. Aside from pottery, the finds include a fragment of a polished stone artefact with a dark green surface and a worked edge, which might indicate an even earlier use of the site.

The size of the Liković hillfort stands out in the prehistoric landscape of the eastern part of the island of Hvar, which may imply it had a prominent role in the hierarchy of the settlements. Regarding the chronological framework of the site, however, the concentration and quantity of surface finds is still insufficient to be used as evidence for the existence of a protohistoric centre during the last centuries BC.

Acknowledgments

This paper was co-financed by the Croatian Science Foundation through the project *Transforming the Adriatic cosmos: insularity, connection and formation of glocal identities of pre-Roman Dalmatia* (AdriaCos, UIP-2020-02-2419), carried out at the Institute of Archaeology in Zagreb.

In 2018, a field survey of the wider area of Vela Glava hillfort and Hvarske Njive was conducted by Eduard Visković (Kantharos Ltd.) in cooperation with the town of Hvar. Funding was provided by the Ministry of Culture and Media through the Archaeological Heritage Program. At the beginning of 2020, new funds were approved for excavating the hillfort, but they were cancelled due to the outbreak of the Covid-19 pandemic, and the excavations could not be carried out.

The excavations at the Vela Glava hillfort within the AdriaCos project during January 2023 were conducted by Eduard Visković (Kantharos Ltd.) as the principal investigator and dr. Marina Ugarković (Institute of Archaeology) as the deputy. The expert team consisted of Marko Bibić and Pio Domines Peter, students from the University of Zadar, and by the worker Mirnes Džafić. The material was analysed by Martina Korić and Antonela Barbir (Institute of Archaeology).

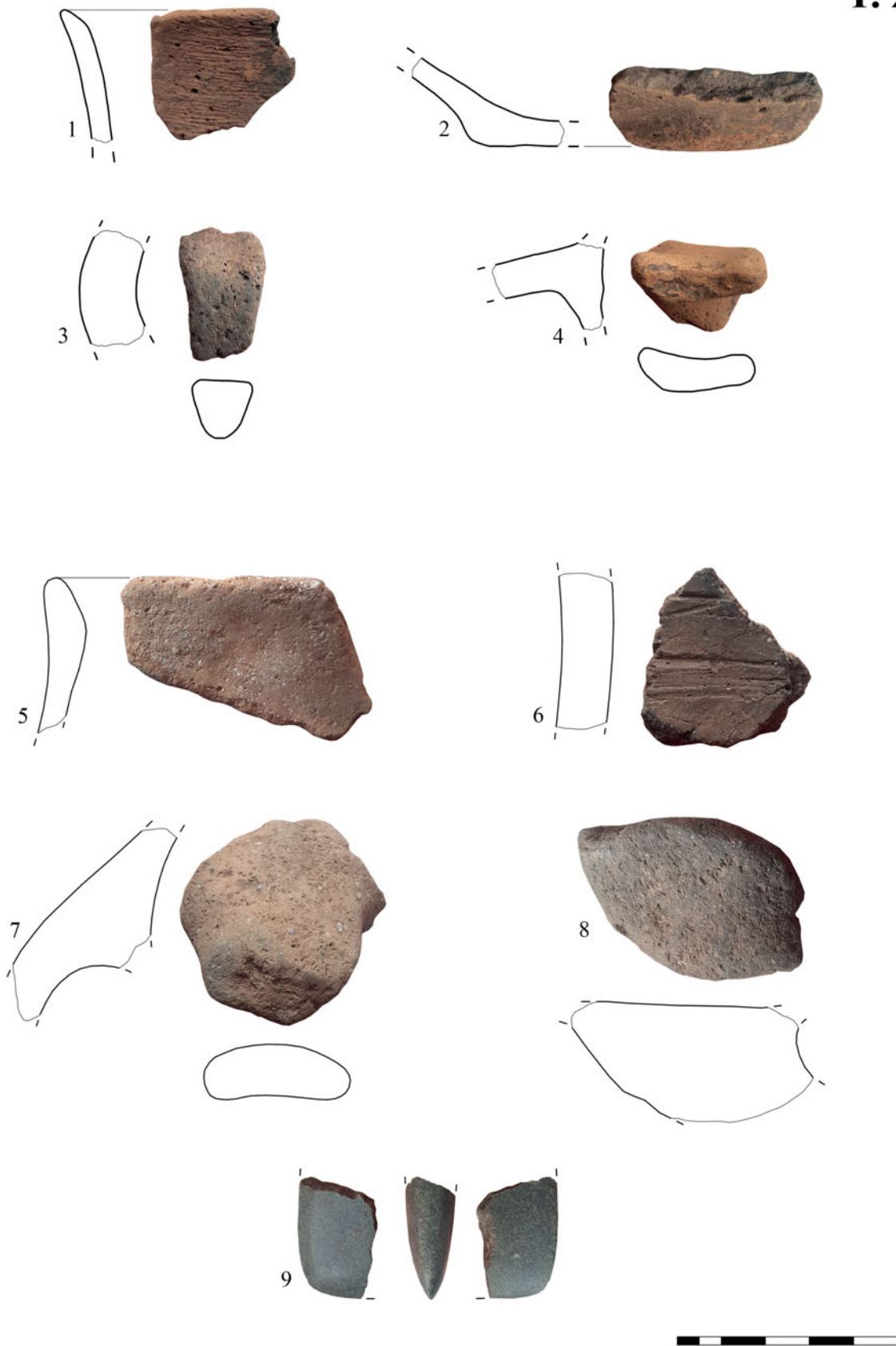
The field survey of the Liković hillfort within the AdriaCos project was carried out in November 2022 by Pio Domines Peter and Emil Kmetič-Marceau, students of the University of Zadar.

T. 1

T. 1 Keramički nalazi s gradine Vela Glava (nacrtala, snimila i izradila: M. Korić)
 Pl. 1 Ceramic finds from Vela Glava hillfort (drawing, photo and made by: M. Korić)

T. 2

T. 2 Keramički i kameni nalazi s gradina Vela Glava (1-4) i Liković (5-9) (nacrtala, snimila i izradila: M. Korić)
Pl. 2 Ceramic and stone finds from Vela Glava (1-4) and Liković (5-9) hillforts (drawing, photo and made by: M. Korić)